

Boekbesprekingen

Abram de Swaan, In Care of the state. Health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era. Oxford: Polity Press, 1988, 339 p.

Welke zijn de sociologische boeken, waaraan men met genoegen terugdenkt, waarin men nog eens geïnteresseerd of nostalgisch bladert, die men later met onverminderd genoegen herleest? Dat zijn aan de ene kant de staaltjes van vakinhoudelijk meesterschap van de echte specialist, die berusten op zeer zorgvuldig en minitueus spitwerk in de primaire data. Wat indruk maakt is de geweldige beheersing van het bronnenmateriaal en het vermogen dit materiaal op een dermate systematische en heldere wijze te ordenen, dat niet alleen de hoofdlijnen duidelijk worden, maar dat ook de zijlijnen, de doodlopende paden en de losse draden hun plaats krijgen in het geheel. Generalisten ontbreekt vaak het geduld om meer dan oppervlakkig kennis te nemen van deze specialistische studies; een beetje neerbuigend worden ze door hen zoal niet genegeerd, dan toch veelal veronachtzaamd.

Anderzijds wekken vooral die integrale studies bewondering, waarin stoutmoedig een bonte verzameling van gegevens wordt ondergebracht in een grotere, vaak visionaire configuratie, die eenheid brengt in en zin geeft aan allerlei gebeurtenissen die zich op verschillende plaatsen in heden en verleden hebben afgespeeld. Specialisten houden niet van dit soort generalisaties. Zij wantrouwen het omvattende

beeld dat in dit soort boeken wordt geschetst. In hun kritieken tonen zij dan ook, opnieuw minitueus, aan dat de integrale interpretatie niet klopt met wat feitelijk is gebeurd op een bepaalde plaats en een bepaald moment.

Dat betekent niet dat men moet kiezen. De gewone sociologische sterveling kan best leven met de twee soorten boeken en het sociologische bedrijf vaart er wel bij. Vallen en opstaan via stoutmoedige gissingen en koelbloedige weerleggingen, daar gaat het bij de groei van kennis, ook in de sociologie, immers om.

De Swaan zijn nieuwe boek behoort duidelijk tot de tweede categorie. Daarmee is eigenlijk al meteen een waarde-oordeel geveld. Het is echt een mooi boek, daar helpt geen moeder-tje lief aan. Maar de specialist zal heel wat feilen ontdekken. Eerst de mooie dingen.

Het boek houdt zich bezig met collectiviseringsprocessen die zich in West-Europa en Noord-Amerika in de nieuwe en nieuwste tijd hebben voorgedaan op het terrein van de gezondheidszorg, het onderwijs en het welzijn. De Swaan vraagt zich af hoe en waarom mensen ertoe zijn gekomen collectieve, natie-omvattende en dwingende arrangementen te ontwikkelen, die erop gericht zijn het hoofd te bieden aan zaken als gebrek en tegenspoed, die hun afzonderlijk raken en waarvoor individuele remedies voor de hand lijken te liggen. Hij vermoedt dat het antwoord op deze vraag vooral moet worden gezocht in conflicten, die zich tussen elites hebben voorgedaan over de produktie van collectieve goederen en de onder-

linge verdeling van de kosten die met deze productie gepaard gaan.

Deze oriënterende uitspraak werkt hij theoretisch uit met behulp van verworvenheden uit twee tradities, die van de op beschrijving en interpretatie gerichte historische sociologie – en dan vooral Elias' beschavingstheorie – en die van het op verklaring gerichte utilitaristische programma in de sociale wetenschap – en dan vooral die van de 'welfare economics' en de speltheorie. Deze combinatie is het eerste mooie ding. Lang als fundamenteel geponeerde tegenstellingen binnen de Nederlandse sociologie, die tussen figuratiesociologie en verklarende sociologie, blijken op luchtspiegelingen te berusten of in ieder geval veel minder diep te zijn dan nogal eens werd gedacht. Twee centrale ideeën uit beide tradities, het begrip externe effecten uit de ene en het begrip figuratie of interdependentieketen uit de andere, blijken elkaar uitstekend aan te vullen.

Maar dat niet alleen, ook twee stijlen van taalgebruik blijken goed te verenigen. Literaire en mathematische elegantie gaan bij De Swaan hand in hand. Wat resulteert in een boek dat niet alleen boeit vanwege het inhoudelijke verhaal, maar ook vanwege de aansprekende natuurlijke en formele taal waarin dat verhaal is gegoten. Het blijkt goed mogelijk het verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling van de verzorgingsstaat, het verhaal van uitdijende markten, van industrialisering, van schaalvergroting en integratie, van steeds grotere interdependentie, van verreikende onbedoelde gevolgen van handelen die de vorm van niet geïnternaliseerde externe effecten en collectieve dilemma's aannemen, zowel met literaire stijl-middelen tot leven te laten komen, als met formele middelen te modelleren.

Minder mooi is dat de verworvenheden uit de twee tradities niet naadloos op elkaar aansluiten, het boek houdt wat tweeslachtigs. Ook minder mooi is dat de verworvenheden van de speltheorie niet optimaal worden aangewend, te denken valt bijvoorbeeld aan het veronachtzamen van de theorievorming over zogenaamde 'supergames' en de modellering van herhaalde keuzen, waarmee De Swaan zijn verhaal ook formeel had kunnen dynamiseren.

Maar misschien is het een kniesoor die hierop let.

Hinderlijker is dat hij zijn 'theorie' niet kwetsbaar maakt. Het is een heuristisch conglomeraat dat op de rommelige sociale en historische werkelijkheid wordt gelegd met behulp van gestileerde, empirische bevindingen, die hij ontleent aan secundaire en tertiaire bronnen. Die gegevens fungeren veeleer als illustratie, dan als confrontatie met de werkelijkheid. Ze moeten de vruchtbaarheid van zijn werkwijze aantonen, niet de mate van waarheidsbenadering bepalen. Wat voor retrodicties er nou precies uit zijn theorie volgen en wat de geldigheid en betrouwbaarheid van zijn gegevens is, blijft onduidelijk. Theoretisch en empirisch schiet het boek dan ook tekort.

Wel verdient De Swaan bewondering voor de stimulerende en provocerende wijze waarop hij een perspectief schetst voor verder onderzoek. De specialisten, of dat nou theoretici of onderzoekers zijn, kunnen aan het werk. Bewondering verdient hij ook voor de mooie manier waarop hij zijn verhaal vertelt. Vermoedelijk, of liever waarschijnlijk, is het ontstaan en de groei van de verzorgingsstaat allemaal niet zo gelijkmatig en systematisch verlopen als door hem geschetst. Maar al lezende krijg je het gevoel, dat het zo had kunnen gebeuren. Dat is al heel wat vergeleken met de wereldvreemde verhalen over imaginaire werelden die ontspruiten aan de 'empirische' toetsing, via simulaties en laboratorium- en gedachtenexperimenten, van veel welvaartseconomische en speltheoretische modellen.

Wil Arts

H.G. Rolff, K. Klemm, H. Pfeiffer en E. Rösner, Jahrbuch der Schulentwicklung Band 5; Daten, Beispiele und Perspektiven. Juventa, Weinheim: Institut für Schulentwicklungsfor-schung, 1988.

De opzet van dit vijfde boek over ontwikkelingen in het onderwijs en de school is dezelfde als de voorgaande studies. Opnieuw een hoofdstuk met een presentatie van de tweejaarlijkse

IFS-enquête, waarin gevraagd wordt naar de mening van de bevolking over het nut van het onderwijs. Elke keer zijn er wel nieuwe thema's toegevoegd, ditmaal het thema 'in welke mate de school voorbereid op de toekomst'. Deze thema's op zich geven een indicatie van het veranderende denken over onderwijs. Naast de cijfermatige informatie worden een aantal interessante onderwerpen aan de orde gesteld, zoals: 'sociale selectie bij de overgang naar het hoger beroepsonderwijs', 'vervolgonderwijs', 'het vraagstuk van de co-educatie en heimelijke discriminatie'.

In de laatste drie hoofdstukken wordt ingegaan op het onderwijs en moderne technologie, zoals het gebruik van nieuwe media door de jeugd binnen en buiten het onderwijs. Terwijl in Nederland de computers staat te roesten in de scholen wordt de Duitse jeugd van meet af aan vertrouwd gemaakt met deze nieuwe communicatiemogelijkheden. In Duitsland zijn binnen het ISF in de afgelopen 4 tot 8 jaar veel onderzoeken op dit terrein van start gegaan en reeds afgerond, in Nederland echter is nog nauwelijks iets opgezet laat staan afgerond.

In vergelijking met vorige jaarboeken wordt opnieuw het thema sociale selectie bij de overgang naar hoger onderwijs opgevoerd. Het voortgezet onderwijs als eindonderwijs is de gemiddelde norm geworden. Opvallend is het langzaam verdwijnen van de 'Hauptschule' en de overgang naar een tweeledig schoolstelsel. Dit heeft te maken met geringe toekomstperspectieven, die de 'Hauptschule' biedt, met als gevolg een afnemend aantal leerlingen enerzijds. Anderzijds – zo constateren de onderzoekers – heeft dit te maken met het feit dat de maatschappelijke norm voor het succesvol afsluiten van het onderwijs hoger is komen te liggen. De 'Hauptschule' wordt steeds meer gezien als restonderwijs. Deze school trekt daardoor andere leerlingen aan, die minder presteren, kortom deze schoolsoort komt in een vicieuze cirkel terecht.

Interessant is de discussie over de voor- en nadelen van co-educatie. Uit gegevens blijkt dat co-educatie nog steeds discriminerend uitpakt voor meisjes. Met andere woorden het onderwijs reproduceert de seksespecifieke ver-

schillen. De sociale ongelijkheid tussen de seksen wordt juist in het systeem van co-educatie gereproduceerd. De moeilijkheid is echter hoe de effecten van co-educatie wat betreft de sociale ongelijkheid methodisch zijn te isoleren. De auteurs stellen dat er twee fundamentele conclusies te trekken zijn uit de kritiek op de praktijk van de co-educatie; 1. een scheiding aanbrengen in het onderwijs aan jongens en aan meisjes, met elk hun eigen instituten, met leraressen, die feministisch georiënteerd zijn en op een juiste wijze de leerinhoud kunnen overdragen vanuit een feministisch perspectief; 2. wanneer eigen onderwijs niet mogelijk is en co-educatie gehandhaafd blijft, zou er vooral aandacht moeten zijn voor het verborgen leerplan, dat de achterstelling van meisjes bewerkstelligt en in stand houdt.

Dronkers (Dronkers 1989) concludeert daarentegen – zij het voorzichtig – uit zijn onderzoek dat de onderwijsachterstand van meisjes ten dele is verdwenen door de opheffing van afzonderlijk onderwijs aan jongens en meisjes door de invoering van co-educatie. In het vorige jaarboek (Rolff, 1986) wordt eveneens gesteld dat meisjes hun onderwijsachterstand goeddeels hebben ingelopen, maar dat de achterstelling zich des te scherper manifesteert op de arbeidsmarkt. Kortom over de voor- en nadelen van co-educatie is het laatste woord nog niet gezegd. Een vergelijking tussen meisjes- en jongensscholen is alleen in historische zin mogelijk tenzij men weer experimenteerders zou oprichten. Een historische vergelijking heeft het probleem dat men een diversiteit aan variabelen heeft waarvan niet duidelijk is welke effecten zij hebben op de leerprestaties. In ieder geval pleiten de auteurs voor een quoteringsstelsel om het aantal vrouwelijke leerkrachten te vergroten en daarmee het feministische perspectief op de samenleving te verbreden.

Verder is opvallend de hernieuwde aandacht voor projectonderwijs in relatie met nieuwe technologie. Uit deze bijdrage blijkt dat projectonderwijs vooral in Noordrijn-Westfalen niet van de onderwijsagenda is geweest. In dit onderzoek wordt het verband gelegd tussen belang van projectonderwijs en het leren omgaan

van nieuwe technologieën. Opnieuw worden de voor- en nadelen van projectonderwijs nog eens op een rij gezet. Daarbij worden vooral het belang van ervaringsleren en leren als een sociale activiteit benadrukt. De conclusie luidt dat voor het leren omgaan met nieuwe technologieën andere sociale houdingen en ervaringen worden vereist, meer teamwerk en vakoverstijgende kennis, die meer aansluiten bij projectonderwijs. Kortom een nuttige bijdrage voor hen die zich opnieuw in projectonderwijs willen verdiepen.

Een thema dat steeds weer terugkeert is het belang van en het gebruik van beeldschermen door kinderen. In het laatste hoofdstuk wordt dan ook ingegaan op de vraag hoe kinderen omgaan met beeldschermmedia. Wie zich op de hoogte wil stellen van de betekenis en de effecten van elektronische media op de socialisatie van kinderen kan zich te goed doen aan een berg wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke literatuur, echter beperkt tot de tv en de radio. Over het gebruik en de effecten van video en computers op de kennisontwikkeling is nauwelijks iets bekend. Op dit terrein loopt wetenschappelijk onderzoek naar socialisatieprocessen in een – wat ik elders heb genoemd – ‘infotronic society’ (Kleijer 1986) duidelijk achter in Nederland. In Duitsland probeert een groep wetenschappers rond het ISF in Dortmund meer inzicht te krijgen in deze problematiek. Eén van de centrale vragen is of deze nieuwe media een nieuwe kenniskloof, nieuwe sociale ongelijkheid bewerkstelligt voor kinderen uit lagere sociale milieus, of is hier sprake van de grote gelijkmaker?

Uit de resultaten blijkt dat ouders uit lagere sociale strata eerder instemmen met het gebruik van computers in het lager onderwijs dan ouders uit hogere sociale strata. De auteurs concluderen dan ook dat ouders met veel cultureel kapitaal afwijzender staan tegenover het gebruik van computers in het lager onderwijs dan ouders met weinig cultureel kapitaal. Wellicht zien laatstgenoemden in het leren omgaan met computers betere toekomst mogelijkheden voor hun kinderen.

Uit het onderzoek naar het kijkgedrag van kinderen naar tv blijkt dat kinderen uit lagere

sociale milieus vaker naar de tv kijken dan kinderen uit hogere sociale milieus. Het lezen van boeken komt door het vele tv kijken in het gedrang. In het algemeen – zo poneren de auteurs – zal veel tv kijken ongunstige effecten hebben op de persoonlijkheidsontwikkeling van kinderen en zal de milieuspecifieke ongelijkheid door het tv gebruik versterkt worden. Interessant zou zijn geweest wanneer de auteurs de variabele sportbeoefening zouden hebben meegenomen in dit onderzoek. Wellicht ligt deze variabele ten grondslag aan het feit dat in Nederland de hoeveelheid tv kijken zich heeft gestabiliseerd ondanks het groter aantal netten op de kabel.

Ook in dit jaarboek treffen we een combinatie van empirisch onderzoek en theoretische perspectieven aan. Daarnaast zijn er bijdragen die tegelijkertijd een overzicht geven van de stand van zaken op een bepaald deelthema. Kortom een ‘must’ voor onderwijssociologen en andere onderwijswetenschappers.

H. Kleijer

G.W. Meijnen, A.F.M. Nieuwenhuis en J.L. Pesschar (red). Selectie en kwalificatie in het onderwijs. Swets en Zeitlinger, 1987 (Bijdragen aan de onderwijsresearch nr. 17), 187 p. f 39,90.

Een bundel met artikelen die oorspronkelijk als papers zijn gepresenteerd op de Onderwijs Research Dagen (ORD) van 1987, zo blijkt na enig zoeken uit de redactionele inleiding. De Vereniging voor Onderwijsresearch (VOR) geeft in samenwerking met de uitgever al jaren deze bundels uit als neerslag van de jaarlijkse ORD, bundels van wisselende kwaliteit. Vaak zijn het onaantrekkelijke boekwerkjes, met slecht verzorgde typografie (afwijkende lettertypes, soms wel soms geen ‘uitgevulde’ rechterkantlijn enzovoort), waarin de uitgever kennelijk brood ziet zij het tegen een pittige prijs. Zo ook nu; de inhoud moet dan veel vergoeden.

Die valt niet tegen, om meerdere redenen. Allereerst heeft de redactie geprobeerd het

door de congresorganisatie ineengeschoven thema 'selectie en kwalificatie in het onderwijs' ook theoretisch wat meer in elkaar te weven. Een niet onverdienlijke poging die echter niet is gelukt, vermoedelijk als gevolg van haastwerk. De redactie concludeert zelf dat 'het nog niet mogelijke (blijkt) uit een dergelijke veelheid van gezichtspunten – zowel theoretisch als onderzoeksmatig – tot een consistent bouwwerk te komen, waarin alle kennis over selectie en kwalificatie een plaats kan krijgen.' (p. 8). Die conclusie komt wel wat erg snel: de redactie heeft mijns inziens niet serieus geprobeerd de theoretische relatie tussen de beide begrippen te doordenken, bijvoorbeeld door iets te zeggen over de instrumentele functie van selectie.

We moeten het dus van de afzonderlijke teksten hebben. Dat is de tweede reden om de bundel positief te waarderen in vergelijking met enkele voorgangers: er zitten heel wat interessante bijdragen bij. Die van P. Willemse bijvoorbeeld, over milieu-effecten voor jongens en meisjes in het algemeen voortgezet onderwijs ('overleven in de bovenstroom' noemt zij dat). Goed geschreven en opgezet vanuit een originele, Boudon-achtige aanpak. Of het wat merkwaardige verhaal van D. Akkermans over de verharding van het l.h.n.o., verrassend door de themakeuze, al blijft na lezing de vraag over wat nu precies moet worden verstaan onder 'verharding'. Ook de bijdrage van R. van der Velden en anderen, onderzoek in de weinig in de aandacht staande sociaal-agogische sector van het onderwijs, is interessant, zeker vanwege het nieuwe model (het confrontatiemodel) waarmee de onderzoekers opereren. Een van de aardigste bijdragen vind ik die van B. Bakker die – sprekend over onderwijs en de kans op betaald werk – laat zien hoe sterk vooral de factor 'eerdere arbeidservaring' inwerkt op die kans. Zo zijn er nog enkele geslaagde bijdragen, bijvoorbeeld die van Bosman en Louwes over schoolloopbanen van kinderen uit een-oudergezinnen. Trouwens, de bundel als geheel valt op door een brede aandacht voor het thema selectie en kwalificatie, door de voorkeur voor een multidisciplinaire benadering, maar ook door de aandacht voor verre uithoeken van het

reguliere onderwijssysteem in plaats van het gebruikelijke l.t.o. of het a.v.o. (men onderzoekt ook het m.t.o. en de Mikojel-opleidingen bijvoorbeeld) en door de overschrijding van de grenzen tussen school en werk. Met alle problemen van dien.

Er zijn, vind ik, ook minder geslaagde bijdragen. Koehler en Van den Eeden slagen er naar mijn mening niet in hun ingewikkelde analyses over de invloed van de samenstelling van de schoolklas op de schoolloopbaan, duidelijk over te brengen. De tekst van Dronkers is te lang(dradig), die van Diederer over de overgang van school naar beroep, biedt weinig nieuws en de bijdrage van Pfann (zelfselectie bij de keuze van een opleiding) is voor gewone mensen volstrekt onleesbaar. Zo ook de bijdrage van De Bruijn en anderen: leuk materiaal, maar wat moeten we nu eigenlijk met de resultaten en de conclusies? Iets soortgelijks geldt voor het artikel van Krefte over de vraag of de Mammoetwet succes heeft gehad. Niet alleen wordt die vraag (vanzelfsprekend!) niet beantwoord, haar conclusie dat het gymnasium de hoogste output voorspelt en dat Amsterdamse ouders dus hun kinderen maar het beste naar het gymnasium kunnen sturen, is van het soort dat het wantrouwen tegen sociologen en hun onderzoek alleen maar versterkt.

Kortom, een bundel met enkele boeiende teksten, een aantal goed leesbare bijdragen en enkele missers, die het boek als geheel toch doet uitsteken boven het gebruikelijke peil van ORD-bundels.

Heel merkwaardig is de laatste bijdrage, die van A. Renique, secretaris onderwijszaken van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen. Renique biedt een boeiende en verfrissende kijk op het resultaat van al die onderzoeken. Hij loopt de hele bundel door, herordent bijdragen, deelt hier en daar lofprijzingen uit en ook enkele rake klappen. Hij is dus eigenlijk redactie en recensent tegelijk en wat mij betreft fungeert hij in die dubbelrol goed: veel van zijn opmerkingen kan ik onderschrijven. In feite heeft hij het werk van de recensent al gedaan, ontdekt de recensent zelf aan het einde van het boek. Ik raad U dan ook aan eerst de redactionele inleiding te lezen om te weten te komen

wat er in het boek staat. Vervolgens gaat U naar het einde van het boek waar Renique U vertelt wat daarvan goed is en wat niet. Tenslotte kiest U enkele bijdragen om na te gaan of U het daarmee eens bent. Er zijn slechtere methoden denkbaar. Deze kan U veel moeite besparen.

Anton Wesselingh

Van der Zouwen, J. en W. Dijkstra (red.), Sociaal-wetenschappelijk onderzoek met vragenlijsten. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1989.

Het enquêtebedrijf vormt nog immer een centraal aandachtsveld voor sociologen en politologen in hun empirisch onderzoek. Sterker nog: de plaats die het opinie-onderzoek in steeds méér sectoren van onze samenleving krijgt, de technische innovaties bij de dataverzameling, de vorderingen rondom analysetechnieken en longitudinaal onderzoek zorgen voor evenzovele nieuwe impulsen.

In deze bundel – gebaseerd op een IOPS-seminar in november 1988 – stellen bekende deskundigen uit het Nederlandse taalgebied diverse dimensies aan de orde. Relatief veel aandacht wordt besteed aan interviewer- en vraagformulerings-effecten (Billiet, Van der Zouwen, N. Molenaar, W. Dijkstra). Uiteraard komen computergestuurde surveys aan de orde (Bethlehem, Saris & De Rooij) alsmede non-response (Emans). Edith de Leeuw rapporteert over de vergelijking in de literatuur van drie-modaliteiten onderzoek en W. Dijkstra over het werven, selecteren en trainen van interviewers. De bundel beantwoordt daarmee inhoudelijk veel beter aan de titel dan de bijna gelijknamige onder redactie van J. de Jong-Gierveld en J. van der Zouwen: 'De vragenlijst in het Sociaal Onderzoek' (zie M en M 1989, 1, 95-96).

Jaak Billiet (KU Leuven) vat de resultaten van zijn onderzoekingen naar effecten samen in de op het oog deprimerende conclusie dat eigenlijk geen pasklare voorschriften zijn te geven. Bijvoorbeeld als het gaat om het gebruiken van een 'geen mening'-filter, of om een

formeel evenwicht in contrastvragen, of om open versus gesloten vragen. Variaties hebben effect, maar die effecten hangen af van de wijze van dataverzamelen.

Billiet schetst een viertal benaderingen om het probleem enigszins onder de knie te krijgen; één daarvan is de door Andrews toegepaste MTMM oplossing. Molenaar verhaalt over zijn dissertatieonderzoek waarin op non-experimentele wijze werd nagegaan of bepaalde vraagformuleringen samenhangen met antwoordverdelingskenmerken. De boodschap luidt – tussen de regels door – dat faseformuleer-effecten e.d. bestaan, maar dat ze

- a. tamelijk onvoorspelbaar zijn;
- b. niet onafhankelijk zijn van allerlei contextuele factoren;
- c. het niet te zeggen is onder welke conditie het valide antwoord gegeven wordt, als dat al ergens het geval is.

Bovendien worden effecten bestudeerd op geaggregeerd niveau (frequentieverdelingen!) waar uiteraard een grotere stabiliteit is te verwachten dan op het individuele niveau. Voorwaar weinig bemoedigend.

De bundel is heel nuttig als trendreport over het methodenonderzoek in het enquêtebedrijf. Tegelijkertijd is de inhoud nogal teleurstellend als men 'hard facts' over gewenste vraagformulering, responsevergroting of andere verbeteringen voor de praktijk verwacht. Van der Zouwen wijst bovendien nog op het geleidelijk aan verzwakken van eerder gevonden verschillen, bijvoorbeeld tussen mondelinge en telefonische interviews, doordat onderzoekers op de relatieve zwakten van een methode gaan inspelen.

Het boek is keurig verzorgd, compleet met personen- en zakenregister; in de literatuurlijsten vindt de lezer een prima overzicht van recente publikaties.

Hoewel het een goede gewoonte is om geen overpeinzingen te wijden aan datgene wat men in een publikatie mist, spookte mij bij het lezen toch voortdurend het beeld door het hoofd van Brandpunt- en andere commentatoren die ondervraagden in de studio luidruchtig confronteren met 'hoe het Nederlandse volk' of 'hoe het panel' ergens over denkt, waarbij de vraagstel-

ling niet zelden alle intelligentie mist. Onvergetelijk was ook die uitzending, op een late avond voor de laatste verkiezingen, waarin Maurice de Hond in gezelschap van Wim Kok en anderen bereidwillig een interpretatie leverde van populariteitscijfers van de PvdA, daarbij niet merkend dat hij per ongeluk de cijfers 'verkeerd om' las (resultaat van een ongelukkige dubbel-ontkenkende vraagformulering). Kortom, een bundel over interpretatie en misbruik van publieke opinie-onderzoek, met aanbevelingen voor rapportagetechniek aan onderzoekers, zou in Nederland bepaald welkom zijn.

P.G. Swanborn

Frans Kerstholt, Tussen rationele keuze en durkheimiaanse solidariteit. Over voortgang in theorie en onderzoek van sociale ongelijkheid. Tilburg: University Press, 1989, 208 p. (diss.).

De discussie die voorstanders van verschillende benaderingen van sociale ongelijkheid de laatste decennia hebben gevoerd, vormt het thema van dit proefschrift. De doelstelling van de auteur is een soort bestandsopname te maken van deze discussie. Vervolgens wil hij dan de meest klemmende problemen die nog resten inventariseren. Tenslotte stelt hij zich als doel de mogelijkheden te onderzoeken om deze problemen op een wetenschappelijk-progressieve manier op te lossen.

Ter verwezenlijking van deze driedelige doelstelling probeert Kerstholt eerst een zinvolle ordening aan te brengen van de wetenschappelijke tradities die op het gebied van de studie van sociale ongelijkheid van belang zijn. Dat doet hij vooral in de eerste twee hoofdstukken. Sterk versimpelend komt hij ten dele in navelgong van en deels als correctie op Giddens tot een grove indeling in twee tradities. Aan de ene kant staat de traditie die hij aanduidt met de term "Theorie" van de industriële samenleving'. Dit is een traditie, die wordt gekenmerkt door een functionalistische manier van denken en een graduele opvattingen van

sociale ongelijkheid. Daarbij valt te denken aan een lijn: Comte, Durkheim, Functionalisme, Neo-Functionalisme. Aan de andere kant staat de traditie, die hij de 'Klassieke Klassenanalyse' noemt. In deze traditie wordt vooral in termen van machtsmiddelen gedacht en staat stratificatie centraal. De lijn van deze traditie zou van de Schotse moraalfilosofen via Marx en Weber naar het Neo-Marxisme en Neo-Weberianisme lopen.

In de eerste hoofdstukken onderzoekt Kerstholt daarnaast wat de centrale begrippen, de belangrijkste vragen en de gesuggereerde antwoorden zijn, die deze tradities typeren. Waar hij zich vooral op richt, is het onderzoek van het verklarende potentieel dat in deze tradities voorhanden is. Het positiefst oordeelt hij over de Weberiaanse sub-traditie. Tevens komt hij tot een probleeminventarisatie. Hij identificeert twee kernproblemen, waarvoor binnen deze tradities nog geen bevredigende antwoorden voorhanden zijn. Het eerste probleem heeft te maken met groepsvorming; het tweede met dat van een ontbrekende expliciete microfundering.

In hoofdstuk drie wordt het eerste probleem, dat van de groepsvorming behandeld. De auteur schetst twee, zijns inziens, beloftevolle oplossingen. Durkheims theorie over groepsvorming door rituelen lijkt bruikbaar voor de verklaring van ontstaan en functioneren van statusgroepen, omdat en voor zover deze tot de categorie van emotioneel-solidaire groepen behoren. Rationele-keuzetheorieën zouden op hun beurt vruchtbaar zijn voor het verklaren van ontstaan en functioneren van klassen, omdat en voor zover deze tot de categorie van rationeel-solidaire groepen behoren.

In hoofdstuk vier komt het tweede probleem, dat van de microfundering, aan de orde. Met behulp van ideeën uit het methodologisch-individualisme schetst Kerstholt een macro-conceptie van sociale ongelijkheid die op een microfundament berust. Het microsociologische uitgangspunt is dat mensen altijd en overal streven naar een verbetering van hun levensomstandigheden. Dat streven neemt de vorm aan van individuele en collectieve handelingen. Die handelingen vinden plaats in een

maatschappelijke context die wordt gekenmerkt door schaarste, wederzijdse afhankelijkheid en externaliteiten. Dit soort contextuele kenmerken beïnvloedt het succes van menselijke strevingen, welke strevingen als bedoeld danwel onbedoeld produkt een bepaalde verdeling van levenskansen voortbrengen. Hier komen we dus weer bij Weber uit.

In het laatste en wat erg summiere hoofdstuk verkennt de schrijver tot slot de toepasbaarheid van de in het derde hoofdstuk behandelde theorieën over groepsvorming op het gebied van sociale ongelijkheid. Hij komt tot een positief oordeel, maar herzielt zijn eerdere veronderstelling dat er een zekere arbeidsverdeling tussen beide theorieën zou bestaan. Beide theorieën lijken bruikbaar te zijn voor de verklaring van het ontstaan en functioneren van zowel statugroepen als van klassen.

Deze dissertatie geeft blijk van een grondige kennis en brede belesenheid. Als bestandopname is dit boek dan ook een aanwinst. Als proeve van empirisch-theoretische sociologie schiet het echter tekort. Het blijft te veel steken in een aanzet tot probleemverkenning, -oplossing en -toetsing. De geleiding van het ongelijkheidsprobleem is niet systematisch ontrafeld. De verklaringsvragen zijn niet helder en optimaal geformuleerd. De theorieën niet systematisch gereconstrueerd en een adequate inventarisatie en weergave van onderzoeksbevindingen ontbreekt. Ondanks de veelbelovende ondertitel is in het hele proefschrift geen tabel of grafiek te vinden. Dat alles betekent dat het aan twijfel onderhevig is of deze dissertatie bijdraagt aan de groei van kennis op het terrein van de studie van sociale ongelijkheid.

Als proeve van een discursieve sociologie is het echter een succes. Niet alleen vanwege de kennis die wordt geëtaleerd, maar ook vanwege de strakke structuur en de goede en heldere stijl waarin het is geschreven. Hoewel Kerstholt zich soms, om het pleit te beslechten, wat al te veel bedient van stijlmiddele uit de retorica.

Tot slot kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat Kerstholt zeer wel in staat is de tekorten in empirisch-theoretisch opzicht zelf aan te

zuiveren. Daarvoor kent hij zijn zaken te goed. Het wachten is dus op een vervolg.

Wil Arts

G. Marshall, H. Newby, D. Rose en C. Vogler, Social class in modern Britain. London: Unwin Hyman Ltd, 1988, 314 p.

Veel belangrijke studies naar de aard van de klassenstructuur in de moderne samenleving zijn van Engelse origine. Is sedert het eind van de jaren zestig Goldthorpe met zijn 'Affluent Worker' en met zijn latere 'Social Mobility and Class Structure in Modern Britain' bepalend geweest voor de richting van het debat, het is denkbaar dat de studie van Marshall en anderen over een aantal jaren even richtinggevend zal zijn.

De studie kent een drietal doelstellingen. Zij wil ten eerste de klassenstructuur van het huidige Groot-Brittannië beschrijven volgens de klassenindeling van Wright. Ten tweede willen de auteurs de waarde van alternatieve klassenindelingen (Goldthorpe!) bezien. Tenslotte poogt men te bezien in hoeverre het klasseconcept nog bruikbaar is om de morele orde in een moderne kapitalistische samenleving te beschrijven. Het onderzoek is gebaseerd op een representatief enquête-onderzoek in Groot-Brittannië onder werkende mannen en vrouwen (n=1770). Het is opgezet binnen het kader van een internationaal vergelijkend onderzoek van Wright naar klassenstructuren en klassebewustzijn.

In de eerste hoofdstukken treffen wij een diepgaande discussie aan over de voor- en nadelen van de klassenschema's van Goldthorpe en Wright. Grote nadruk wordt gelegd op de operationele procedures waarlangs individuen in verschillende klasseposities worden ingedeeld. Interessant in dit verband is de (ook empirisch) beargumenteerde keuze om de klassepositie van vrouwen niet op basis van het hoofd van het huishouden, maar op basis van de eigen individuele positie te bepalen. Met betrekking tot het proletariseringsdebat wordt in de controverse tussen Wright (die proletarisering in

diverse sectoren onderkent) en Goldthorpe (van proletariseren is geen sprake) op basis van de onderzoeksgegevens partij gekozen voor Goldthorpe.

De overall conclusie van het eerste deel is dat de onderzoeksbevindingen beter te interpreteren zijn aan de hand van het klassenmodel van Goldthorpe dan dat van Wright. Het model van Goldthorpe is robuuster. Wright's model vraagt een te ingewikkeld onderzoeksinstrumentarium, waardoor respondenten niet in staat zijn om betrouwbare informatie te verschaffen. Dat neemt niet weg dat het volgens de auteurs nog steeds zinvol is om in empirische analyses het klasseconcept centraal te stellen.

In het tweede deel van het onderzoek, waarin de morele orde van de Britse samenleving wordt geanalyseerd, speelt het klasseconcept een belangrijke rol. De auteurs karakteriseren de maatschappij-opvattingen van hun respondenten als een vorm van instrumentalisme, welke door hen 'informed fatalism' wordt genoemd. Respondenten reageren pragmatisch op situaties die zij sociaal onrechtvaardig vinden, omdat zij deze tegelijkertijd als onveranderbaar beschouwen. De auteurs bekritisseren degenen die dit instrumentalisme steeds opnieuw herontdekken en op basis daarvan menen dat de arbeidersklasse elk moment kan uiteenvallen. Historisch bezien is de arbeidersklasse altijd intern verdeeld geweest en dus is een instrumentele-oriëntatie en de 'privatisering' van de moderne arbeider een veel minder nieuw fenomeen dan vaak wordt beweerd.

Deze opvatting wordt geadverteerd met een kritisch onderzoek naar de these dat het verband tussen sociale klasse en stemgedrag aan kracht inboet. De slechte verkiezingsresultaten van Labour in de laatste verkiezingen zijn voor deze these nog geen bewijs. De uitslagen zijn veeleer het gevolg van een ontwikkeling waarin de blauwe boorden functies van traditioneel 'labour-minded' werknemers verdwijnen. De auteurs concluderen tevens dat het de grote nationale klasseorganisaties (Labour en de vakbonden) niet is gelukt om kiezers te mobiliseren voor georganiseerde op gemeenschappelijke klassebelangen georganiseerde initiatieven. Dat betekent niet dat geconstateerd kan wor-

den dat klassepositie, klasseachtergrond en klassebewustzijn geen invloed meer uitoefenen op stemgedrag. 'Classes have not withered away...', zoals de auteurs niet nalaten regelmatig op te merken. *Integendeel: 'Class still matters...'*

Aan het begin van deze bespreking hebben wij het al gezegd; Marshall en zijn collega's hebben een belangwekkende studie geschreven. Die kwalificatie geldt zeker de uitstekende wijze waarop zij de stand van zaken in het klassen-debat weergeven. Natuurlijk blijven er vraagtekens. Bijvoorbeeld; is de onontkoombaarheid van klassenanalyses werkelijk aangetoond? Zijn op diverse punten geen alternatieve of op z'n minst aanvullende verklaringen voor handen?

Op een aantal punten maakt men zich wat te gemakkelijk van de problemen af. Men constateert dat de indeling van niet-werkenden in een klassenschema problematisch is. Zijn de keuze en de codering voor het indelen van vrouwen naar klassepositie principieel en consequent, bij niet-werkenden wordt onbeargumenteerd en vooral pragmatisch gekozen door uit te gaan van de voormalige beroepspositie. In een samenleving waar langdurige werkloosheid veelvuldig voorkomt betekent dat het negeren van een deel van de sociale werkelijkheid.

Een laatste punt voor overdenking en mogelijk nader onderzoek is de vraag naar de geldigheid en bruikbaarheid van deze Britse studie voor de Nederlandse situatie. Veel Nederlandse onderzoekers constateren dat 'objectieve' variabelen als klassepositie slechts een bescheiden bijdrage leveren in de verklaring van variantie in opvattingen van mensen. Kennisname van de hier besproken studie kan ertoe leiden dat deze conclusies als voorbarig worden beschouwd en leiden tot onderzoeksdiseins waarin dit discussiepunt een belangrijke rol speelt. Voor degenen die daartoe het boek willen aanschaffen hebben wij een waardevolle tip: naast de peperdure hardcover die wij zelf hebben aangeschaft, is een veel goedkopere paperback uitgave voorhanden.

Bram Steijn
Marco de Witte

J.M.J. Baaijens, Beleidsnetwerken in actie. Een analyse van de interactie tussen overheid en belangengroepen, naar aanleiding van het prijs-linkomensbeleid vrije beroepsbeoefenaars. Deventer: Kluwer, 1988.

Het zou een open deur zijn om te beweren dat nu, vergeleken met de jaren '60 en '70, anders tegen de verzorgingsstaat wordt aangekeken. Al eind jaren '70, begin jaren '80 wordt het geloof in de maakbaarheid van de samenleving vrij massaal verlaten en worden vraagtekens gezet bij het plannend en sturend vermogen van de overheid. De overheid, ooit gezien als de motor achter maatschappelijke verandering, wordt nu beschuldigd van ineffectiviteit en overregulering.

Het achterliggende idee in het hier te bespreken proefschrift van Baaijens is eveneens dat het perspectief van een optredende overheid naar een terugtrekkende overheid is verschoven. Baaijens signaleert dat er, gegeven deze ontwikkeling, behoefte is aan ruimte voor het zelfoplossend vermogen van groepen en organisaties. Die ruimte komt er indien er wordt gekozen voor een derde weg. Een middenweg tussen een interveniërende overheid, een overheid die met wetten en regels ingrijpt, en een overheid die de rol van marktpartij aanneemt, oftewel, als ondernemer optreedt. De derde weg is die van overleg en onderhandelen.

De gulden middenweg krijgt vorm in wat Baaijens het 'beleidsnetwerk' noemt. Doel van het boek is een dergelijk concreet netwerk in kaart te brengen om op grond daarvan een theoretisch kader te scheppen, zoals dat hieronder kort zal worden uiteengezet. Baaijens heeft als empirische onderbouwing voor zijn theorie het overleg tussen overheid en de georganiseerde vrije beroepsbeoefenaars (medische specialisten, huisartsen, notarissen en raadgevend ingenieurs) gekozen. Een overleg dat plaats vond in het kader van de Tijdelijke Wet Normering inkomens vrije beroepsbeoefenaars (TWN). Zijn probleemstelling valt uiteen in twee delen. Een 'empirisch' deel waarin de vraag gesteld wordt hoe effectief de interactie voor overheid en beroepsbeoefenaars is geweest. En een tweede, ontwerpend, deel dat op

de vraag ingaat of 'beleidsnetwerken' en 'contracten' nieuwe wegen aangeven voor maatschappelijke sturing.

De uitvoerige (pag. 35-120) evaluatie van het TWN-overleg die Baaijens onderneemt leidt hem tot de conclusie dat het overleg voor de beroepsbeoefenaars positief uitpakte, in die zin dat de beroepsgroep effectief met de overheid meestuurde. Voor de overheid pakte het overleg in termen van effectiviteit minder positief uit. Het overleg resulteerde bijvoorbeeld niet in een terugdringing van het inkomensniveau van de medische vrije beroepen. Niettemin is het oordeel van de auteur toch overwegend positief omdat de overheid de vrije beroepsgroepen maatschappelijk heeft weten te binden.

Op basis van deze evaluatie probeert Baaijens vervolgens een antwoord te formuleren op het tweede deel van zijn probleemstelling. Hij komt tot een theoretisch kader waarin twee begrippen centraal staan: het '(beleids-)netwerk' en het 'contract'.

Een 'netwerk' is voor hem een organisatorisch stelsel van verbindingen en afhankelijkheden tussen actoren. Dit komt tot uitdrukking in samenwerkingsverbanden, overlegcircuits, en dergelijke. Beleidsnetwerken zijn in zijn optiek enigszins duurzame interactiepatronen gericht op bepaalde beleidsproblemen (pag. 5, 157). Baaijens ziet het beleidsnetwerk als een flexibele organisatievorm waarmee belangengroepen hun invloed op het overheidsbeleid kunnen laten gelden. De beleidsnetwerken institutionaliseren de relaties tussen de overheid en de maatschappelijke actoren, die wederzijds afhankelijk zijn.

Het '(beleids-)contract' wordt opgevat als een voorwaardelijke binding van machtsposities. De taken en bevoegdheden van de contractpartners worden aangegeven en het na te streven maatschappelijke doel wordt expliciet in het contract geformuleerd. Het beleidscontract zorgt er voor dat de toekomst onder gezamenlijke verantwoordelijkheid wordt gebracht.

Dit in de woorden van Baaijens samenvattend: overheidssturing 'vermaatschappelijkt' '... tot een door maatschappelijke actoren ge-

dragen netwerksturing' (pag. 180). Deze (theoretische) oplossing die Baaijens aandraagt als mogelijke middenweg tussen de overheid als marktpartij en een overheid die alles langs wettelijke weg wil regelen is niet zo heel verrassend. Immers ook in het WRR-rapport 'Planning als onderneming' (1983) en in 'De illusie van de "democratische staat"' van Paul Kalma (1982) werd al een pleidooi gehouden voor het bevorderen van het zelf-regulerend vermogen van maatschappelijke groeperingen. De oplossing die door bijvoorbeeld Kalma werd aangedragen is niet ver van die van Baaijens verwijderd. Kalma hield een pleidooi voor het versterken van de sociale democratie, zonder de politieke democratie te willen verzwakken. De overheid zou aan maatschappelijke groeperingen zelf ruimte moeten laten voor het vreedzaam oplossen van conflicten. Er zou meer ruimte moeten komen voor overleg en discussie en de overheid zou zich moeten beperken tot een stimulerende, voorwaardenscheppende rol. Voor het stimuleren van een publiek debat zouden procedures en normen moeten worden ontwikkeld. Procedures die onderhandelingen en uiteindelijk compromissen mogelijk maken en normen die de partijen als oriëntatie dienen.

Een vergelijkbare oplossing vindt Baaijens in zijn beleidsnetwerken en contracten. Beide auteurs richten niet de aandacht op het individu of de centrale overheid maar op maatschappelijke groeperingen. Beiden achten het noodzakelijk dat richtlijnen worden geformuleerd die een vreedzaam oplossen van belangenconflicten mogelijk maken. Een terughoudende overheid ziet er op toe dat maatschappelijke veranderingen door de belangengroepen worden gedragen. De bezwaren die tegen Kalma's staatstheorie zijn ingebracht gaan, gezien de overeenkomsten, voor een deel ook op voor het door Baaijens ontwikkelde theoretisch kader. En hiermee kom ik op een drietal kritiekpunten.

Kern van de kritiek op Kalma is dat in die sociale democratie (of in de beleidsnetwerken) het vooral de machtige, hecht georganiseerde belangengroepen zullen zijn die de dienst uitmaken. Het is bekend dat sociaal-economisch zwakkere groepen relatief minder politiek en maatschappelijk actief zijn. Een overheid die

aan de zijlijn staat verliest de mogelijkheid om de zwakkeren in bescherming te nemen. In die zin is het overleg dat Baaijens heeft gekozen ook vertekend. Aan het TWN-overleg nam een beperkt aantal hecht georganiseerde beroepsgroepen deel. Of voor minder hecht georganiseerde actiegroepen en -groepjes, bewegingen en dergelijke ook dergelijke overlegssituaties geschikt zijn blijft de vraag.

Een tweede kritiekpunt betreft de democratische controle op de interacties tussen maatschappelijke groeperingen onderling en tussen groepen en overheid. Zoals Baaijens ook zelf terecht opmerkt, kunnen dergelijke netwerken buitengewoon ondoorzichtig en complex zijn. De volksvertegenwoordiging zal, door gebrek aan informatie, het zicht op wat zich in de netwerken afspeelt maar al te snel kunnen verliezen. Het is de vraag of het afsluiten van een (beleids-)contract een voldoende voorwaarde voor democratische controle is. Baaijens merkt nog wel op dat er 'spelregels' ontwikkeld moeten worden maar laat het daar helaas bij. Dit uiterst belangrijke probleem hoe de beleidsnetwerken gecontroleerd kunnen worden krijgt te leurstellend weinig aandacht.

Tot slot een laatste argument dat tegen Kalma is ingebracht en dat ook voor Baaijens' theoretisch kader van toepassing lijkt: een vooralsnog groot gebrek aan empirische onderbouwing. Waar Kalma zich helemaal op het theoretisch vlak hield, tracht Baaijens, en dat is zeker een pluspunt, nog tot enige empirische onderbouwing van zijn denkkader te komen. Die empirische onderbouwing, in de vorm van de TWN-evaluatie, is echter beperkt. Om te beginnen is, op een vooral beschrijvende wijze, slechts één beleidsterrein onderzocht waar bovendien uitzonderlijk goed georganiseerde actoren opereren. Op de vraag of voor andere terreinen, met andere actoren, beleidsnetwerken ook geschikt zijn gaat Baaijens niet echt in.

Een sterk en origineel punt in het proefschrift is het netwerkperspectief dat wordt gehanteerd. Echter, juist waar netwerkanalyse als uitgangspunt wordt genomen zou je verwachten dat netwerken niet alleen verbaal, maar ook met de mogelijkheden die netwerkprogramma's (GRADAP, e.d.) bieden in kaart worden

gebracht. Een goed voorbeeld van een dergelijke, in die zin, empirisch georiënteerde netwerkbenadering is te vinden in de recente studie van Laumann en Knoke, 'The Organizational State' (1987) waarin op twee beleidsterreinen de relaties tussen overheid en belangengroepen worden geanalyseerd. Een wat ruimere invulling van het begrip 'empirie' zou Baaijens hebben gesierd.

Gelukkig is Baaijens zich bewust geweest van de beperkingen van zijn onderzoek en wenst hij zijn theoretisch kader slechts als een voorstel te beschouwen. Een voorstel dat bovendien niet voor elk beleidsterrein geschikt is.

Wat pleit voor 'beleidsnetwerken in actie' is de problematiek die wordt aangesneden. Nog te weinig wordt er over daadwerkelijke alternatieven voor een overgereguleerde verzorgingsstaat nagedacht. Dat de uitwerking hier en daar beperkt blijft is jammer. Bovendien blinkt het proefschrift niet altijd uit in helderheid. Maar wie zich door het bestuurlijke jargon heen worstelt vindt in het door Baaijens geboden alternatief zeker een (als is het dan niet geheel nieuwe) uitdaging voor het denken over de (her-)inrichting van de verzorgingsstaat.

J. Berveling

Jeanne de Bruijn, Haar werk, vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief. Amsterdam: SUA 1989, 440 p.

'Haar werk' gaat over de geschiedenis van de traditie van het vrouwenarbeidsonderzoek in relatie tot de traditie van de (arbeids)sociologie in Nederland. Deze twee tradities onderscheiden zich, volgens de auteur, zowel naar sekse onder de onderzoekers als op het inhoudelijke vlak. Zo wordt het arbeidssociologisch onderzoek grotendeels door mannen uitgevoerd en vormen sekseverschillen vrijwel nooit een onderwerp van onderzoek. Aan de andere kant wordt het onderzoek naar vrouwenarbeid met name door vrouwelijke onderzoekers verricht en zijn het juist de sekseverschillen die centraal

staan. Het onderscheid van de twee tradities lijkt in eerste instantie wat kunstmatig: arbeidssociologisch onderzoek gericht op sekseverschillen valt 'automatisch' in de traditie van het vrouwenarbeidsonderzoek. Ingewikkelder wordt het wanneer dit onderzoek wordt uitgevoerd door mannen. Het is, op grond van de typering van de twee tradities dan niet duidelijk in welke traditie dit onderzoek te plaatsen is.

De wenselijkheid van een arbeidssociologie waarin de beide tradities worden geïntegreerd vormt de achtergrond van dit proefschrift. De auteur beoogt een zinvolle bijdrage hieraan te leveren. Om dit doel te bereiken geeft De Bruijn een overzicht van de historisch gegroeide scheidslijnen en raakvlakken in de beide wetenschapstradities tussen 1870 en 1988. Aan de hand van drie vraagstellingen wordt deze periode in vijf goed leesbare hoofdstukken beschreven.

De leesbaarheid en de overzichtelijkheid van het boek wordt voor een groot deel bewerkstelligd door een identieke opbouw van de vijf hoofdstukken. Elk hoofdstuk bestaat uit drie paragrafen. Allereerst wordt in elk hoofdstuk aandacht besteed aan de maatschappelijke achtergrond van de betreffende periode. Duidelijk en overzichtelijk wordt in de verschillende hoofdstukken de sociaal-economische en politieke verhoudingen van Nederland weergegeven. In elk tweede deel worden de onderzoeken naar vrouwenarbeid van de betreffende periode geïnventariseerd. Elke derde paragraaf, ten slotte gaat in op de aandacht voor sekseverschillen en voor vrouwenarbeid in de sociologie en in het bijzonder de arbeidssociologie (die na 1945 tot een zelfstandige subdiscipline uitgroeit).

De eerste van de drie vraagstellingen richt zich op het ontstaan van de bloeiperiode van de vrouwenbeweging: welke groepen en personen zijn het geweest die begonnen kennis over arbeidslevens van vrouwen te verzamelen, vanuit welk perspectief werd dit gedaan en welke belangen werden er vertegenwoordigd. Deze vragen worden in het tweede hoofdstuk 'historische wortels van het onderzoek naar vrouwenarbeid (1870-1920)' beantwoord. De verschillende gebeurtenissen in deze periode, zo-

als de Nationale Tentoonstelling Vrouwenarbeid in 1989, de start van een Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid, het onderzoek van Clara Wichmann en de tentoonstelling 'De vrouw 1813-1913' worden boeiend beschreven.

De tweede vraagstelling gaat in op 'hoe vrouwenarbeidsvraagstukken in de loop van deze eeuw wetenschappelijk worden gethematiseerd en in welke subdisciplines dit geschiedt'. Door, bij de beschrijving van het onderzoek naar vrouwenarbeid en de interpretatie van de verschillende ontwikkelingen, de maatschappelijke invloeden centraal te stellen wordt deze vraag beantwoord.

De derde vraagstelling, ten slotte, richt zich op de aandacht voor sekseverschillen en vrouwenarbeid in de (arbeids)sociologie in Nederland. Nagegaan wordt welke vooronderstellingen daarbij het uitgangspunt vormen en in hoeverre op deze punten in de loop der tijd veranderingen optreden. Tevens wordt hier de vraag gesteld wat de relatie is tussen de tradities in vrouwenarbeidsonderzoek en (arbeids)sociologisch onderzoek in de verschillende periodes.

Zonder afbreuk te willen doen aan de 'nuttigheid' van inventariserend onderzoek in het algemeen en het vele verrichte werk voor dit lijvige proefschrift in het bijzonder dienen toch vraagtekens te worden gezet bij het niet 'theorie-gestuurd-beschrijven'. De selectie van wat wel en wat niet te beschrijven lijkt soms willekeurig. Door niet een verklaringsvraag uitgangspunt van de studie te maken maar uit te gaan van beschrijvende vragen blijft een groot en interessant terrein braak liggen. Zo blijft het hele terrein van 'waarom juist in deze periode het onderzoek naar vrouwenarbeid tot stand is gekomen' onbebouwd. Vragen als 'waarom in deze periode - waarin voor de confessionelen het vrouwenarbeidsvraagstuk vooral nog een zedelijkheidsvraagstuk was - er toch een aanvang wordt gemaakt met de gegevensverzameling over de arbeidslevens van vrouwen' en 'waarom juist in deze periode het toch voor vrouwen mogelijk wordt om bijvoorbeeld, zoals Aletta Jacobs en Catherine van Tussenbroek, medicijnen te studeren', worden niet gesteld en evenmin beantwoord. Ditzelfde geldt

voor de tweede en derde vraagstelling. Ook hier blijven interessante, meer op verklaren gerichte vragen liggen. Vragen, zoals 'hoe is het mogelijk dat zonder dat vrouwen economische of wettelijke machtsposities hebben verkregen, toch het vrouwenkiesrecht tot stand komt' en 'waarom vindt er in de periode van het Interbellum (1920-1940) vrijwel geen onderzoek naar vrouwenarbeid plaats' blijven vooralsnog onbeantwoord.

Deze verklaringsvragen kunnen echter worden gezien als een logisch vervolg op deze beschrijvende studie. De studie is in die zin zeker geen eindproduct. Met name voor de meer op verklaring georiënteerde sociologen in Nederland is een beschrijvende studie als deze een bron van interessante achtergrondinformatie.

Ondanks de genoemde beperkingen is dit proefschrift zonder meer een 'must' voor zowel de (mannelijke) onderzoekers op het gebied van de arbeidssociologie als voor de (vrouwelijke) onderzoekers op het gebied van vrouwenarbeid. Hopelijk is het voor zowel de arbeidssociologen als voor de arbeidsonderzoekers op het gebied van vrouwenstudies een stimulans om op dit terrein meer op verklaring georiënteerd onderzoek te verrichten.

Karin Sanders

C.A. de Kam, C.G.M. Sterks en G.M.J. Veldkamp, Kluwer schets van de leer van de sociale zekerheid. Deventer: Kluwer, 1989, 227 p, f 68,-.

Dit boek bouwt voort op Veldkamps Schets van de leer van de sociale zekerheid uit 1984, maar is volledig vernieuwd. De sociale zekerheid wordt benaderd vanuit een multidisciplinaire invalshoek, waarbij de nadruk op het economische en juridische perspectief komt te liggen. Sociale zekerheid wordt gedefinieerd als 'het geheel van instellingen en regelingen dat erop is gericht een bepaald bestaansniveau te waarborgen' (blz. 20), terwijl de behandeling zich 'om praktische en didactische redenen' beperkt tot de volgende vier terreinen: sociale verzekeringen, sociale voorzieningen, regelin-

gen voor het overheidspersoneel en aanvullen de particuliere pensioenen. De term sociale zekerheid lijkt niet geheel consequent te worden gehanteerd. Zo wordt (op blz. 37) gesteld: 'Volgens de door ons gekozen definitie moet er – om onderdeel uit te maken van de sociale zekerheid – sprake zijn van publiek georganiseerde of gestuurde regelingen die worden gekenmerkt door verplichte deelname'.

Het boek is allereerst bedoeld als studieboek voor het onderwijs in de sociale zekerheid aan universiteiten en hogescholen, maar ook voor belangstellende burgers, beleidsmakers en uitvoerders. De inhoud is in het kort als volgt te schetsen.

In het eerste hoofdstuk wordt een summier overzicht van de geschiedenis van de sociale zekerheid gegeven. Daarnaast worden argumenten voor overheidsbemoeienis gegeven. Uit die argumenten volgt niet zondermeer dat en hoe de overheid zal ingrijpen. Op het verband tussen die argumenten en de geschiedenis wordt echter niet ingegaan (zie 'Zorg en de Staat' van Abram de Swaan voor een dergelijke benadering). Hoofdstuk 2 biedt een schets van het Nederlandse stelsel, waarin wordt ingegaan op de wetgeving, de organisatie, de bronnen waaruit informatie kan worden geput, en op enkele begrippen uit het recentere beleidsjargon: verzelfstandiging, individualisering en privatisering. In hoofdstuk 3 worden de uitgaven en het gebruik van de sociale zekerheid behandeld. De uitgaven in de periode 1970-1987 worden gepresenteerd in nominale bedragen. Dit is mijns inziens een niet zo gelukkige presentatiewijze, omdat het beeld zo wordt vertroebeld door de inflatie in die periode. Het gebruik wordt voor de periode 1975-1993 gepresenteerd in uitkeringsjaren en de daarbij behorende nominale bedragen. In hoofdstuk 4 komt de financiering aan de orde. Hoofdstuk 5 geeft een bespreking van 'de economische gevolgen'. De omgekeerde relatie, dat wil zeggen de invloed van economische ontwikkelingen op de sociale zekerheid komt niet aan de orde. Voor de bespreking van de invloed van sociale zekerheid op het arbeidsaanbod wordt gebruik gemaakt van een standaard neo-klassiek micro-modelletje (dat overigens

niet geheel onberispelijk wordt gepresenteerd), terwijl de invloed op de vraagzijde wordt besproken in termen van de jaargangenbenadering van het CPB. Daarna wordt ingegaan op de relatie tussen sociale zekerheid en besparingen. De vraag die in hoofdstuk 6 aan de orde wordt gesteld is die naar de doeltreffendheid, dat wil zeggen in hoeverre worden de doelstellingen gehaald? Je zou verwachten dat eerst wordt nagegaan wat de doelstellingen zijn en dat vervolgens wordt nagegaan in hoeverre die worden gerealiseerd. In feite gebeurt dat niet, maar worden slechts effecten getraceerd. Hierbij komen dan met name de inkomensherverdelende werking van sociale zekerheid in de periode 1977-1985, en de relatie met armoede aan de orde. In het licht van 'Europa 1992' wordt in hoofdstuk 7 een 'Europees perspectief' geschetst. Hoofdstuk 8 bevat enige informatie over opvattingen, onderzoek en onderwijs op het terrein van de sociale zekerheid. In hoofdstuk negen wordt gesteld dat het stelsel idealiter aan de volgende vier eisen zou moeten voldoen:

1. goede, voor iedereen gelijke toegankelijkheid;
2. eenvoud;
3. aanvaardbare economische gevolgen (behoud van prikkels) en
4. financierbaarheid.

Waar die eisen vandaan komen, wordt niet duidelijk. Betoogd wordt dat het bestaande stelsel, gemeten aan deze criteria, tot op zekere hoogte problematisch is. Vandaar dat enige alternatieven de revue paseren. Het boek besluit met een blik in de toekomst.

Ondanks de wat kritische noten die hier en daar te plaatsen zijn, is dit boek beslist een aanrader voor een ieder, dus ook voor de socioloog, die is geïnteresseerd in de sociale zekerheid. Het beslaat een breed terrein, bevat een schat aan recente informatie en is bovendien zeer toegankelijk geschreven. Achterin het boek is een lijst met definities van belangrijke begrippen opgenomen, waarbij tevens wordt verwezen naar de paragrafen waarin die begrippen (vet gezet) zijn gebruikt. Een volgende druk zou aan toegankelijkheid kunnen winnen door, naast deze lijst, ook een, in deze druk ont-

brekend, zakenregister op te nemen. Wat als compliment mag gelden is dat deze 'Schets van de leer', waarin veel wordt aangestipt, doet verlangen naar meer: naar een 'Leer'. Wellicht voelen de schrijvers zich geroepen.

Peter van Wijck

J.P. van de Geer (1988) Analyse van Kategorische gegevens. Deventer: Van Loghum Slaterus, 213 p.

In de praktijk van sociaal-wetenschappelijk onderzoek is er vaak behoefte aan het samenvatten van grote aantallen variabelen van diverse meetniveaus. Voor het geval men louter met numerieke variabelen te maken heeft (of men het aanvaardbaar acht variabelen te behandelen alsof numerieke bewerkingen toegestaan zijn) zijn technieken als Principale Componenten-analyse (PCA) en Canonische Analyse (CA) bij uitstek geschikt om enig overzicht in het materiaal aan te brengen. Echter, zodra de variabelen niet numeriek behandeld kunnen worden moeten er alternatieve technieken gebruikt worden. Het boek van Van de Geer geeft een inleiding in een groot aantal van dergelijke technieken. Daarbij wordt slechts basale kennis van statistiek, zoals het correlatie-begrip, voorondersteld, en is enige kennis van multivariate analyse nuttig, maar niet strikt noodzakelijk om het boek te kunnen begrijpen.

Bij de door Van de Geer besproken technieken worden alle variabelen, dus ook die waar numerieke behandeling toelaatbaar wordt geacht, als 'kategorisch' opgevat. Er wordt nadrukkelijk op gewezen dat het onderscheid tussen nominale, ordinale en numerieke variabelen niet berust op een eigenschap van de variabelen maar op een keuze van de onderzoeker die zelf bepaalt hoe de variabelen behandeld worden, ofwel, welke bewerkingen toegestaan worden. Kenmerkend voor de hier besproken methoden is dat de verschillende typen variabelen vergelijkbaar worden gemaakt door de categorieën van de variabelen te kwantificeren. Deze en andere basis-begrippen worden in het eerste hoofdstuk helder uiteengezet.

In het tweede hoofdstuk wordt een eenvoudige uitleg gegeven van PCA en CA. Omdat PCA aan de basis staat voor de meeste van de later te bespreken technieken wordt hier een extra hoofdstuk aan gewijd. Hierin wordt een minder gangbare uitleg van de methode gegeven die voortvloeit uit het feit dat numerieke variabelen categorisch worden behandeld. Er wordt gebruik gemaakt van afbeeldingen van component-scores in een twee-dimensionele ruimte aangevuld met eigenschappen van punten voor categorieën in diezelfde ruimte. Met name dit laatste is niet gangbaar, omdat men doorgaans geen categorieën onderscheidt bij numerieke variabelen. Deze aanpak loopt echter vooruit op PCA-technieken voor variabelen van lager meetniveau.

Kwantificatie van categorieën komt in hoofdstuk 4 uitvoerig aan de orde. De kwantificatie wordt steeds geacht optimaal te zijn in bepaalde opzichten. In dit hoofdstuk komen een groot aantal eigenschappen van aldus optimaal gekwantificeerde variabelen aan de orde. In het volgende hoofdstuk wordt de Indikatormatrix besproken. Dit begrip is van grote waarde om de wiskundige basis achter de methoden te begrijpen, maar is ook voor de praktijk-onderzoeker belangrijk omdat deze een sleutelrol speelt in de verschillende mogelijkheden om om te gaan met ontbrekende gegevens. Deze laatste komen in hoofdstuk 6 uitvoeriger aan de orde.

In het tweede deel van het boek worden zes van de belangrijkste technieken voor multivariate analyse van categorische variabelen uiteengezet. Er is veel aandacht voor het doel van de methoden zonder in te gaan op al te technische details. Voorts wordt steeds enige uitleg gegeven van bijzonderheden van de bijbehorende (door de vakgroep Data Theorie in Leiden) ontwikkelde programmatuur. Tenslotte worden steeds enkele voorbeelden behandeld en wordt ingegaan op de interpretatie van de resultaten van een dergelijke analyse. Op deze manier worden achtereenvolgens de methoden PRIMALS (PCA op vooraf optimaal gekwantificeerde variabelen), HOMALS (Homogeniteitsanalyse, een methode om nominale variabelen zodanig te kwantificeren dat deze zoveel

mogelijk op elkaar lijken), ANACOR (Correspondentie-analyse, een methode voor de analyse van kruistabellen), PRINCALS (een methode om variabelen van elk mogelijk meetniveau zo te kwantificeren dat ze een zo goed mogelijk PCA-oplossing leveren), CANALS (canonische analyse voor alle typen variabelen) en OVERALS (een generalisatie van alle voorgaande technieken) besproken. In het slot hoofdstuk wordt vooral ingegaan op de vraag hoe dit geheel aan methoden in de nabije toekomst zal worden uitgebreid en worden er enkele algemene adviezen gegeven voor het analyseren van categorische gegevens.

In grote lijnen kan gesteld worden dat het boek voorziet in de behoefte aan een Nederlandstalige uitleg van een groot aantal methoden voor de analyse van gegevens van gemengd meetniveau. Met name de hoofdstukken die elk van de methoden afzonderlijk behandelen lijken me goed toegankelijk voor sociaal-wetenschappelijk onderzoekers met enige basale kennis van statistiek. Bijzonder nuttig is dat er door middel van voorbeelden op gewezen wordt wat eventueel mis kan gaan en hoe men hier dan mee om dient te gaan. Voorts is de uitgebreide toelichting op de diverse manieren voor behandeling van ontbrekende gegevens van grote waarde, te meer daar onzorgvuldig omgaan met ontbrekende gegevens kan

leiden tot resultaten die nauwelijks meer met de niet-ontbrekende gegevens te maken hebben. In het boek is veel praktijkervaring met de programmatuur verwerkt en hiermee kan wellicht voorkomen worden dat toekomstige analyses tot onaangename verrassingen leiden.

Bovenstaande had voornamelijk betrekking op het tweede deel van het boek. In het eerste deel van het boek wordt veel plaats ingeruimd voor de uitleg van PCA in termen van puntencoördinaten van categorieën en objecten die in die categorieën vallen. De aandacht die geschonken wordt aan de onderlinge relaties tussen de diverse soorten categorie-punten voert mijns inziens te ver. Het wordt niet goed duidelijk gemaakt wat het nut is van de vele genoemde eigenschappen. Daarmee draagt de uitgebreide uitleg van PCA en HOMALS in de hoofdstukken 3 en 4, hoe virtuoos deze ook is, waarschijnlijk nauwelijks bij aan een beter begrip van de methoden. In de hoofdstukken van deel 2 wordt soms teruggegrepen op een uitleg in termen van dergelijke categorie-punten, maar voor degenen die hiermee niet goed uit de voeten kunnen zij vermeld dat de methoden ook door middel van andere begrippen, met name het correlatie-begrip, worden uitgelegd.

Henk A.L. Kiens